

Антропологичен анализ на обитаването на панелни комплекси и политики на ревитализация:

Казус с междублоково пространство в квартал „Левски В” Лилия

Сазонова

Увод

Изследването цели да подпомогне процеса на децентрализация при взимането на градоустройствени решения. То си поставя за задача посредством методи от социалните науки да се постигне по-голямо включване на маргинализирани граждани при планирането и ревитализацията на периферните квартали в София. Отчитането на нуждите, очакванията и културната идентичност на жителите на панелните комплекси, е условие за постигане на устойчиво градско развитие и приобщаващи политики по възстановяване и развитие на тези жилищни зони.

Антропологичният анализ е разделен на две части – теоретична и приложна. В първата се обследват основните понятия, докато втората представлява анализ на теренно проучване за гражданските нагласи към ревитализация на едно конкретно междублоково пространство (МБП), което се характеризира с типичен профил за маргинализирана зона между жилищни сгради в столицата. Изследването се проведе като част от проект „Културна идентичност и енергийна ефективност при ревитализацията на междублоковите пространства на панелните комплекси в София“.

Дефиниции на основни понятия

Преди да пристъпим към същинската част на изследването следва да дефинираме какво ще разбираме, когато използваме основни понятия като „устойчиво развитие”, „култура” и „културен аспект на устойчивото развитие”.

- **Устойчиво развитие**

Първото от тях ще щрихираме съвсем накратко, изхождайки от убеждението, че то е добило широка популярност през последните десетилетия. Най-често цитираната дефиниция на термина „устойчиво развитие” е тази, дадена му през 1987 г. в подготовения

от Световната комисия по околна среда и развитие към ООН доклад „Нашето общо бъдеще”, който е известен и като доклада „Брундланд”. Според него „Устойчивото развитие е такова развитие, което отговаря на потребностите на сегашното поколение, без да ограничава възможността на идните поколения да посрещнат и реализират своите потребности.” (World Commission on Environment and Development, 1987: 43)

Според друга дефиниция, за да бъде устойчиво, дадено развитие трябва освен да цели подобряването на качеството на живот, да бъде и съобразено с възможностите на екосистемите (и Земята като цяло) да удържат този процес. Дарлоу допълва определението като подчертава, че устойчивото развитие не бива да бъде разбирано ограничено – само като засягащо околната среда, а като отнасящо се до качеството на живота във всичките му аспекти – както в настоящето, така и в бъдещето. (Darlow 1996: 292)

На базата на тези дефиниции може да се обобщи, че устойчивото развитие предполага да се мисли не само в краткосрочен, но и в средносрочен и дългосрочен план както на равнището на международните и национални политики, така и на нивото на индивидуалното поведение (в качеството си на граждани, консуматори и т.н.). Характерно за това развитие е възприемането на света като взаимосвързана система – както темпорално (връзката настояще – бъдеще), така и в пространствено отношение (устойчивото развитие предполага формиране на глобално съзнание – отчитане и грижа за нуждите на най-нуждаещите се граждани в развиващите се страни).

- **Дефиниция на понятието „култура”**

Второто понятие, което ще разгледаме - „култура”, се отличава с особено широко семантично поле от значения. Това от една страна затруднява определянето му, но от друга - прави важно дефинирането му, за да не се провокира неяснота и смесване на различни смисли. Според Пакален именно недоброто разграничаване на отделните интерпретации на културата прави понятието неясно и трудно за разбиране и би могло да е причина за маргинализирането на ролята на културата по отношение на концепцията за устойчиво развитие (Paskalen 2010: 119).

За целите на изследването ще разграничим две употреби на термина – по-тясна и по-широка.

В контекста на концепцията за устойчиво развитие тясната дефиниция на понятието „култура“ може да реферира културно наследство или разнообразни артистични дейности. Пзовавайки се на Гиденс (Giddens 1993: 31), според когото в ежедневните разговори често приемаме културата за еквивалентна на по-възвишените неща от сферата на духа, Дарлоу (Darlow 1996: 293) заявява, че по-тясното определение на термина засяга т.нар. „високо изкуство“ – опера, класическа музика, изобразително изкуство и т.н.

Според широката дефиниция на понятието културата често бива разбрана като вплетена във всички аспекти на живота на хората и общностите, както и свързана с техните ценности. В това си по-широко значение културата бива разглеждана от антропологическа перспектива – през призмата на ценностите, нормите, традициите, практиките, нагласите и т.н. на хората и общностите. През 1995 г. ЮНЕСКО публикува дефиниция на културата като “целия комплекс от отличителни духовни, материални, интелектуални и емоционални черти, които характеризират дадено общество или социална група. Тя включва не само изкуствата и литературата, но също различните модуси на живот, фундаменталните човешки права, ценностните системи, традициите и вярванията” (UNESCO 1995: 22).

Един от първите поддръжници на културния аспект на устойчивото развитие – Джон Хоукс предлага задълбочен поглед върху понятието. Според него културата включва: (1) нашите ценности и стремежи; (2) начините, по които се развиваме, получаваме и предаваме тези ценности и (3) стиловете на живот, които тези процеси произвеждат (Hawkes 2003).

Хоукс продължава, че основна задача на културата е социалното създаване на значения, което представлява най-важното човешко дело и следва да се разбира и подпомага в процеса на организиране обществото във всички области – икономическа, социална, екологична.

- **Културни аспекти на устойчивото развитие**

Както обобщава Пакален, до неотдавна въпросите, свързани с околната среда са били разглеждани предимно от технически или биологичен аспект – т.е. в контекста на проблеми като: енергийната криза, квоти за емисии на парникови газове, изкопаеми горива,

застрашени видове, изсичането на дъждовните гори, топенето на ледниците и т.н. Респективно и хората, които са били въввлечени в тези дебати са били предимно политици, еколози или други експерти, но не и обикновени граждани. Според него, ако искаме да включим в тези обсъждания и по-големи групи от хора, които не са специалисти в тази област, и да направим и за тях по-разбираема темата за устойчивото развитие, следва да обърнем внимание на културното му измерение в по-голяма степен, отколкото това се е правило в миналото (Packalen 2010: 119).

Какво представлява това измерение? Изхождайки от двете дефиниции на понятието „култура”, бихме могли да разграничим и две посоки, в които да се търси културният аспект на устойчивото развитие. Ако вземем предвид тясното определение, то могат да се разгледат разнообразни варианти на взаимовръзка между изкуството и устойчивото развитие. Международната организация на съветите по изкуства и културните агенции изброява няколко примерни пресечени точки: (1) Артистични инициативи, които демонстрират нови подходи към социални и екологични проблеми, (2) Насърчаване на добри практики за енергийно управление, реализирани от арт-организации, работещи в сферата на строителството и др. (Hartley 2009)

Примерите за ангажирани действия от страна на артисти или артистични организации по отношение на екологични проблеми са многобройни. Въпреки това следва да се отбележи, че взаимодействието между културата и устойчивото развитие не би могло да се изчерпи с инициативи, в които артисти алармират за климатичните промени или със създаването на културни обекти, които са съобразени с изискванията за енергийна ефективност и опазване на природните ресурси. Макар да отчитаме важността на връзката между изкуството и опазването на околната среда, културният аспект засяга по още по-фундаментален начин развитието.

Както се заявява в доклад IV на ЮНЕСКО, „ролята на културата за устойчивото развитие се състои най-вече във включването на културната перспектива във всички обществени политики. Тя е, която ни дава гаранция, че всеки процес на устойчиво развитие има душа.” (Report 4: Culture and sustainable development 2009: 6)

В този ред на мисли, по-широката дефиниция на културата задава втори, по-дълбок пласт, на чието ниво да се търси културният аспект на устойчивото развитие. Нека си припомним, че в културната сфера се формира самата гледна точка на човека - към себе си,

към природата, към останалите хора, към заобикалящата среда. В този смисъл културата влияе върху нагласите, ценностите и практиките, които лежат в основата на всяко човешко действие. Пакален твърди, че не само ценностите и жизнените ни модели са културно детерминирани, но и всичко останало, което правим, включително действията ни, насочени към икономическа изгода, постиженията ни в областта на науката, технологиите, образованието и т.н. (Paskalen 2010: 119). В сферата на културата се формира и удържа културната идентичност; тя е и полето, в което се срещаме и преговаряме или отказваме да влезем в общуване с Другите.

Устойчивото развитие от своя страна е нова парадигма, която е свързана с промяна на приоритетите, които си поставя човечеството, с непрестанно осъзнаване на начина ни на мислене и живеене спрямо един бъдещ хоризонт. Следователно, продължава Пакален, културата ни е необходима в качеството си на междинно пространство, в което се реализират комуникацията и действията, необходими за да се постигне устойчиво развитие в екологическата, икономическата и социалната област. По този начин културният аспект не само осигурява базата за устойчивото развитие посредством преосмисляне и рефлексия върху ценностите и социалните ни норми, но и създава предпоставки за нова култура (Пак там: 118-119).

Културният аспект на устойчивото развитие е свързан с прилагането на принципите на творчеството, межкултурния диалог и културното разнообразие в международните, национални и местни политики за развитие. По тази причина ЮНЕСКО разработва двоен подход към културата в стратегията си за подкрепа на устойчивото развитие. От една страна организацията развива политика, насочена към самия културен сектор, като отговаря на нуждите от адекватно законодателство, обучение по културно администриране, медиация и управление на културните ресурси. Под културен сектор се има предвид наследство, творчество, културни индустрии, занаяти и културен туризъм. Следва да се поясни, че културното наследство освен материално, може да бъде и нематериално – т.е. това са практиките, знанията, традициите и опитностите, които се предават от поколение на поколение и спомагат за съхраняването на чувството за обща принадлежност и идентичност в дадена общност. Пример за нематериално наследство от България, което вече е вписано в листата на световните шедьоври на ЮНЕСКО, са [Бистришките](http://www.unesco-bg.org/culture/bul-) [HYPERLINK](#) ["http://www.unesco-bg.org/culture/bul-](http://www.unesco-bg.org/culture/bul-)

<http://www.unesco-bg.org/culture/bul-ich/?language=bg&article=documents&section=ich&post=1> HYPERLINK "http://www.unesco-bg.org/culture/bul-ich/?language=bg" HYPERLINK "http://www.unesco-bg.org/culture/bul-ich/?language=bg&article=documents&section=ich&post=1"& HYPERLINK "http://www.unesco-bg.org/culture/bul-ich/?language=bg&article=documents&section=ich&post=1"article=documents HYPERLINK "http://www.unesco-bg.org/culture/bul-ich/?language=bg&article=documents&section=ich&post=1"& HYPERLINK "http://www.unesco-bg.org/culture/bul-ich/?language=bg&article=documents&section=ich&post=1"section=ich HYPERLINK "http://www.unesco-bg.org/culture/bul-ich/?language=bg&article=documents&section=ich&post=1"& HYPERLINK "http://www.unesco-bg.org/culture/bul-ich/?language=bg&article=documents&section=ich&post=1"post=1" HYPERLINK "http://www.unesco-bg.org/culture/bul-ich/?language=bg&article=documents&section=ich&post=1" HYPERLINK "http://www.unesco-bg.org/culture/bul-ich/?language=bg&article=documents&section=ich&post=1"баби и

Нестинарството, Чипровските килими, Фолклорният фестивал в Копривщица и др.

От друга страна, ЮНЕСКО си поставя за цел да подсили, че културата се взима под внимание при всички политики за развитие, особено онези, които са свързани с образование, наука, комуникации, околна среда и социална кохезия. (Culture and sustainable development 2009: 7)

Важно е да се подчертае, че културното измерение на устойчивото развитие е свързано и с постигане на гъвкавост и съобразяване на политиките за развитие с локалния контекст (нрави, модели на общуване и живот, ценности и обичаи на местното население) на населеното място, където те се прилагат. Във всеки светоглед или концепция вече стои определена културна предпоставка – тази, която светогледът отразява, както и личната си оптика върху идеята, която предлага. Концепцията за устойчиво развитие също има вече вложена в себе си перспектива, определено разбиране за това какво е „развитие“. Това най-общо е една перспектива на „западната“ култура, която е приела, че дадени (съ)отношения са желани, а други - не.

Но когато тази гледна точка се налага върху една местна общност, това също би могло да противоречи на принципите на устойчиво развитие, защото тя (общността) става зависима от външни средства, от нови ценности, а не витална и самоподдържаща баланса и развитието си във времето. Т.е. културният аспект на устойчиво развитие в случая би помогнал като дава във всеки един момент осъзнаване на въвличените актьори, че те не са лидери, които водят според предварително определени абстрактни принципи, а по-скоро модератори (в най-добрия случай), които следва да се допитват до и водят от реалностите, нуждите и стратегиите за справяне на местно ниво.

Балансът между направляването по принципите на устойчивото развитие и съобразяването-вслушване в спецификата на локалното, е израз на чувствителността към културния аспект. В противен случай съществува риск стратегията за устойчиво развитие да бъде разпозната от местното население като изкуствено привнесена неустойчива претенция за прилагане на „вълшебна“ формула за развитие. Така зад формулировки като „интегриране на принципите на културно многообразие“ във всички обществени политики, механизми и практики, всъщност стои отчитането на културните различия, познаването на нуждите и възможностите на гражданите на дадена държава, град или квартал да „поемат“ определена визия за развитие, както и активното включване на местното население при вземането на решения.

Методологически бележки

На базата на вече разгърнатата концептуална рамка, се проведе теренно проучване, което имаше за цел да потърси устойчив подход при ревитализацията на градски пространства, съобразявайки се и с културната идентичност на гражданите, които ги обитават.

Изхождайки от предварително селектираните от научния екип по проекта *Културна идентичност и енергийна ефективност при ревитализацията на междублоковите пространства на панелните комплекси в София* три междублокови пространства, ние избрахме да проведем теренната част от антропологичния анализ в определеното пространство между от блокове 12, 13, 14, 15 и 16 в квартал „Васил Левски-В“. Основен аргумент за избора на тази градска площ за провеждане на дълбочинните

интервюта е, че тя е идентифицирана като характеризираща се с типичен профил на маргинализирано междублоково пространство по 4 критерия – (1) площ, (2) комуникации с центъра, (3) ниска продажна цена и относително ниско благосъстояние на обитателите като цяло, (4) отдалеченост от социалната инфраструктура (медицински услуги, училища и детски градини, градски паркове и т.н.).

В три поредни дни бяха взети интервюта по метода на полуструктурираните дълбочинни интервюта с живещите в блоковете около набелязаното МБП. Продължителността на интервютата е от 30 минути до един час. Респондентите бяха лица от двата пола на възраст от 20 до 60 години. Допълнително бяха проведени и десетки неформални разговори с преминаващи през МБП хора от квартала.

Личните интервюта целяха, както да се съберат идеи за ревитализация на МБП, така и да се установи досегашният опит на живеещите в панелни сгради и мотивацията им за бъдещо участие в евентуална ревитализация – чрез доброволен труд или при определени условия. Допълнително, интервютата целяха да изяснят удовлетвореността от качеството на живот в квартала, оценката за отделните елементи на градската среда в МБП. Изследва се културната идентификация на гражданите с квартала – усещането им за принадлежност и дом, удовлетвореността им от обитаването на жилищния комплекс и как тази градска среда влияе на усещането им за лично благоденствие.

С оглед на така дефинираните цели, основните проблемни ядра, около които бяха оформени въпросите включваха следните теми: (1) идентификация на респондентите с междублоковото пространство, (2) степен на активност на живущите при поддържането и изменението на МБП към момента и готовност за участие в бъдещо ревитализиране на МБП, (3) отношение към отделните елементи на МБП и приоритетни зони за промяна, (4) оценка на настоящото състояние на МБП и ниво на удовлетвореност от живота в жилищния комплекс. Въпросите бяха структурирани по оста минало – настояще – бъдеще, за да се отчете устойчивостта на нагласите на респондентите във времето.

Анализ на данните от теренното изследване

Биха могли да бъдат разграничени два типа реакции на опитите ни да вземем интервю от живеещите в блоковете около изследваното МБП. Първата група хора бяха апатични и отказваха да вземат участие. На питането ми дали биха отделили няколко минути, за да поговорим за евентуалното развиване на МБП около 1/3 от живущите отговаряха, че нямат време и че така или иначе нищо няма да се промени в него.

Темата за скептицизма по отношение на възможностите за положителна промяна в МБП се появяваше и по време на интервютата. Особено остро тя беше заявявана в отговор на въпросите дали според тях МБП се променя във времето към по- добро или към по-лошо и как си представят пространството в следващите една, пет и десет години: „Всичките сме се събрали и гледаме как да оцелеем. Даже повечето не се и замислят за това пространство, ние сме свикнали с пейзажа. Ние сме заклеимени, това (място) е твоята присъда.”

Отделяме специално внимание на проблема, тъй като темата за отчаянието от състоянието на МБП и квартала като цяло присъстваше у почти всички респонденти в някаква степен и индикира силна степен на неудовлетвореност от средата, която влияе не само на жизнения стандарт, но и на самооценката и самочувствието на живеещите там хора (някои споделиха, че се чувстват неудобно, когато трябва да казват в кой квартал живеят). Особено силно влиянието на средата върху културната идентичност и самооценка се изяви при една от респондентките: (чрез подобряването на пространството има нужда) „някой да ти покаже, че се грижи за тебе, мъничко да ти е приятно. Усещането за пустош, поле, едни блокове, че ти там си заточен да живееш е тегаво, тягосно е, потискащо, обидно, защото ние там плащаме данъци за какво ли не. Децата няма къде да играят, защото е опасно за тях там.”

Наблюдаваше се и втора група реакции – на хора, които с лекота се съгласяваха да поговорим за МБП и се обнадеждаваха от оказваното им внимание, очаквайки някаква помощ от нас или по-генерално по линия на настоящия проект. Те споделяха, че са готови да участват с доброволен труд в евентуална ревитализация, но имат нужда някой да я инициира и да се създаде по-цялостен план какво да се прави с пространството, а не да се работи „на парче”. В тази връзка следва да се отбележи, че всички от интервюираните, както и тези, с които проведохме неформални разговори като част от теренното

проучване, изразиха готовност да се включат на доброволен принцип в евентуално ревитализиране на МБП.

В същото време, те настояваха, че не са единствените отговорни субекти за подобряването на средата и че задълженията следва да се поделят между тях и институциите: „За поддръжката на МБП основна роля има общината. След това и ние, разбира се. Но не може за 15 г. да не се направи една площадка, а аз да плащам данъци. Аз съм съгласна, че аз трябва да си поддържам. Смятам, че след като има възможност да се прави на други места, трябва да може да се направи и тук.”

На базата на направените интервюта, може да се заключи, че най-мотивирани са хората да инвестират в подобряване на условията за забавление и игра на децата в това МБП, особено когато имат малки деца или внуци. Това беше и най-често срещаното предложение за подобрене на МБП – изграждане на по-голяма детска площадка (тъй като сега има само една пързалка и една люлка, които се използват и от деца, които живеят в по-далечни блокове). В потвърждение на това е и фактът, че и двете инициативи на съседите да направят някакво подобрене на МБП през годините са били свързани именно с построяване на детски площадки. Първата е била създадена след събиране на обща сума за закупуване на съоръженията, а втората е била изградена с ръчния труд на съседите от различни блокове и след настояване от страна на живущите е била монтирана от Общината и една пързалка в нея.

На второ място, пак споменавана от всички, беше липсата на парк, градинка и пейки. И при по-възрастните, и при най-младия респондент много отчетливо се откри нуждата от нови пейки, на които да могат да сядат и да се виждат с приятели, а не да се налага да ходят пред чужди блокове, за да поприказват. Най-възрастният респондент също, споделяйки дългосрочните си планове, с усмивка каза, че „след 10 години си го представям как ще се събереме старчетата на пейки с масички и ще пиеме по една чашка ракия и ще коментираме нещо.” Желанието за повече пейки и беседки беше съпроводено и от предложения за алеи и градини с цветя, които да създадат атмосфера, когато хората сядат да пообщуват: „Да се създава уют, чувство за сигурност и чистотата”. Пак в тази посока, зелените площи бяха оценявани като основен приоритет почти от всички

респонденти, като обаче се допълваше, че в сегашното си състояние те са неподдържани и дори опасни за здравето (заради кърлежи и бълхи).

От повечето респонденти беше отбелязана и липсата на паркоместа. Те обясняваха този проблем с това, че когато кварталът е бил планиран обичайно семейството е разполагало с една кола, докато сега всеки пълнолетен член се стреми да притежава отделно превозно средство: „Има нужда от паркинги, никой не е мислил, че ще стане така всеки да има кола.” Един от малкото споменавани поводи за напрежение между съседите се дължи именно на колите, които когато няма къде да бъдат паркирани, биват разполагани на тревните площи: „Защото в момента тази зелена голяма поляна, половината е изядена от коли. Най-лошото е, че те вече спират и около площадката, а там деца играят.”

И накрая, всички респонденти споменаха и че няма достатъчно спортни съоръжения: „Има нужда от лостове, успоредки, такива работи. Не от кой знае какво. Като по-малки там на лоста се набирахме, ама ни се караха съседите, че го разклащаме.” Към момента съседите са монтирали от стари лостове две футболни врати и баскетболен кош, на които играят децата.

По отношение на отделните елементи на МБП респондентите заявиха, че въпреки че не е перфектно уредено, като цяло са доволни от сградите, настилките на улиците, тротоарите, осветлението, от кофите за боклук и нямат проблем с уличните кучета. Те изразиха недоволство от липсата на спортни съоръжения, сигурността и трудния достъп до някои части на МБП на родители с колички и хора със затруднено придвижване.

Заключение

В заключение бихме желали да резюмираме някои размишления по поставената тема - обитаването на панелни комплекси и политики на ревитализация, които се появиха по време на работата на терен. Важността на антропологичния анализ се състои в отчитането на човешкия фактор при определянето на градоустройствени решения. Той осигурява и спазването на принципа за културния аспект на устойчивото развитие при

планирането на градската среда, който беше дефиниран в началото на изследването. Това се случва поне по две линии.

От една страна, посредством качествения метод на дълбочинните интервюта с жители на междублокови пространства (МБП), в които предстои да се изготви архитектурен план за подобрене, може да бъде установена степента на готовност за участие в промените на самото местно население. В настоящето изследване по метода на полуструктурираните интервюта това беше заложено на първо място посредством теми, касаещи досегашната опитност на съседите от междублоковото пространство с активни действия по подобряване на околната среда в МБП. Такива са например въпросите: „Коментирали ли сте евентуални промени на МБП със съседите досега?“, „Участвали ли сте в акции по почистване или други дейности в това МБП ” или „Правили ли сте опити за подобрене на МБП досега?“. На второ място, готовността за активно участие на собствениците на апартаменти в блоковете около изследваното МБП се отчете и посредством въпроси, насочени към бъдещето: „Бихте ли се включили в ревитализацията на МБП?“ и „Кое би ви стимулирало за това?“. Готовността на собствениците за съучастие в ревитализацията на обитаваното от тях пространство е основен фактор за устойчивостта на всяко градоустройствено решение, защото показва доколко те ще се припознаят в това ново място и съответно ще се грижат за опазването и поддръжката му в средносрочен и дългосрочен план.

От друга страна, посредством интервютата успяхме да идентифицираме реалните нужди на гражданите. Бидейки полуструктурирани и с отворени въпроси те позволяват да се определи степен на респондентите сами да определят важните за тях проблеми. Така се откриха няколко приоритетни проблемни области, които могат да бъдат адресирани от евентуални архитектурни планове за възстановяване и развитие на МБП. Следвайки подсказаните от живущите желани промени в елементите на градската среда, подобрието на средата ще се интегрира по хармоничен и естествен начин във вече установените рутинни действия, навици и очаквания на хората, които обитават това пространство, без да се привнасят чужди на местната култура елементи.

На базата на проблемните области, които споделиха респондентите може да се заключи, че за тях основен приоритет са изграждането на по-големи, атрактивни и

безопасни детски площадки. На второ място в рамките на евентуална ревитализация те се надяват да бъдат направени нови и здрави пейки, беседки, алеи с цветя и въобще места, където да може да се релаксира и реализира социален контакт в приятна обстановка. За момента всички пейки и маси в МБП и пред някои от блоковете са направени с подръчни материали от самите граждани. За наша изненада грижата за децата и пространствата за комуникация бяха изведени като по-важни за благоденствието на изследваните хора, отколкото например санирането на панелните им жилища (което също беше отчетено като проблем, но с по-малко значение).

Второто важно заключение, което бихме искали да изведем е свързано с важността на ревитализирането на МБП за психическото и физическо здраве на хората. Макар респондентите да отчитаха с голяма степен на обективност плюсовете на квартала си – близост до центъра, тих и спокоен, с пространство между блоковете, у всички тях се долавяше чувство за безнадежност, несправедливост (в сравнение с останалите, дори и съседни квартали) и безперспективност, когато заговаряха за средата, в която ежедневно живеят. Както сподели една от респондентките, майка на 10-годишно дете – възстановяването и развитието на междублоковото пространство няма да направи по-добър целия квартал, но когато се промени едно нещо към по-добро, то води след себе си и до друго и така се случва бавно промяната.

Третият важен извод, който можем да направим е, че живущите имат много голям потенциал за съучастие в евентуален проект за ревитализиране на междублоковото им пространство. Те вече имат опити в тази посока, които обаче са недостатъчни, за да се използва оптимално това пространство и да удовлетворят нуждите им от достоен живот. Интервюираните изразиха готовност и дори ентузиазъм да подпомогнат процес на развитие на МБП, като споделиха, че такъв акт ще бъде много високо оценен и те ще положат усилия да поддържат и съхраняват съоръженията. Това ни дава надежда, че има реални предпоставки, ако се обединят съвместните усилия на граждани и експерти, да се реализира една витална и самоподдържаща баланса и развитието си във времето околна среда. Или както се казва в цитираният по-горе доклад на ЮНЕСКО – съвместните усилия на местни жители и професионалисти – урбанисти е фундаментално условие, че даден

процес на ревитализация ще бъде устойчив, съобразен с локалната култура и в крайна сметка – ще бъде проект с душа.

Бележки